

idei zbliżenia narodów. Należy ją uznać za kontynuację prób rehabilitacji zbrodni politycznej hitleryzmu, a w odniesieniu do okresów wcześniejszych — rehabilitacji polityki zaborów. Co więcej, odpowiedzialność za zbrodnie i krzywdy starają się autorzy przerzucić na ofiary. Użycie formy biogramów, wybór osób, przemilczanie niewygodnych faktów z życia tych osób, utrzymywanie w biogramach pozorów obiektywizmu jest tym bardziej szkodliwe, że czytelnik nie ma możliwości sprawdzenia zawartych w nich informacji i łatwo może ulec sugestii służącej propagandowym celom. Dodajmy jeszcze do tego konsekwentne posługiwanie się przez autorów zniemczonymi nazwami polskich miejscowości bez podania polskich wersji nazw. Trzeba jednak także zwrócić uwagę, że biogramy zawarte w tej książce mają pewną, choć ograniczoną wartość z polskiego punktu widzenia. Niektóre podane w nich informacje pozwalają bowiem wyciągnąć wnioski niezamierzone przez wydawców, a tym samym obrócić się przeciwko nim samym, jako reprezentującym pewne tendencje. Dla czytelnika polskiego książka jest potwierdzeniem znanej prawdy, że ludność niemiecka w Poznaniu była obcą ludnością napływową, która nie umiała tu znaleźć swojej ojczyzny, ponieważ nie potrafiła współżyć z autochtoniczną ludnością polską. Książka odsłania swoje ukryte pod cienką osłonką obiektywizmu tendencje rewizjonistyczne.

Jerzy Kozłowski

Z. STASZCZAK: *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne*. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, seria: *Etnografia* nr 8, Poznań 1978, 162 ss.

Problematyka pogranicza od dawna znajduje się w centrum zainteresowania różnych dyscyplin nauki. Także i w polskiej etnografii, podobnie jak w europejskiej, ożywa co pewien czas. Wiąże się to przede wszystkim ze wzrostem zainteresowań metodą kartograficzną, zwłaszcza (pomijając lata fascynacji szkołą kulturowo-historyczną) w okresie powojennym, kiedy to powstało wiele etnograficznych atlasów narodowych. Tym niemniej szereg ważnych zagadnień metodologicznych i metodycznych, związanych z kwestią pogranicza etnicznego, nie zostało dotąd w pełni opracowanych. Z tego też względu na baczność uwagę zasługuje praca Z. Staszczak, stanowiąca pierwsze w polskiej literaturze etnograficznej obszerne studium omawiające i ustalające szereg problemów teoretycznych. Autorka, pomijając kwestie historycznego kształtowania się granicy, jej przebiegu, czy stosunków polsko-niemieckich w tej strefie, podejmuje próbę określenia warunków tworzenia się pogranicza etnicznego na określonym przykładzie. Celem pracy jest ustalenie czynników wpływających na powstanie pograniczy etnicznych oraz zarysowanie roli poszczególnych czynników w określaniu czy też wyznaczaniu strefy pograniczy etnicznych.

Podstawą materiałową rozprawy jest zespół map zawartych w *Atlas der deutschen Volkskunde*, stanowiący jedyne źródło kartograficzne przedstawiające stan kultury ludowej na badanym obszarze w okresie międzywojennym, przy czym obraz kultury jest obrazem synchronicznym (materiał zebrano w krótkim okresie 1930 - 1935). *Atlas der deutschen Volkskunde* był w założeniu swoim publikacją tendencyjną, opracowywaną z myślą o podkreśleniu powiązań byłych niemieckich obszarów wschodnich z niemieckim terytorium etnograficznym. Jak pisze Z. Staszczak, choć skomplikowane dzieje atlasu nie zostały w pełni ujawnione, to z istniejących opracowań wynika, że przechodził on rozmaite koleje losu. W początkowej fazie tworzenia atlasu (E. Röhr 1928 - 1929) dominowała idea naukowa, a zadania badawcze stawiano wszech-

stronnie. W latach 1932 - 1934 nastąpiła zmiana osobowa kierownictwa tego przedsięwzięcia, sformułowano nowe cele badawcze, które — zgodnie z tendencjami wówczas panującymi — służyć miały wykazaniu wyższości kultury niemieckiej nad innymi. Tak m. in. selekcjonowano hasła i materiał, by wykazać jedność kulturową obszarów położonych na wschód od Odry z terenami etnograficznymi Niemiec. Seria kontynuowana po wojnie, jak podkreśla autorka, zawiera dane bardziej obiektywne. Trzeba jednak zauważyć, że w powojennej serii wydawanej pod redakcją znanego naukowca M. Zendera (Marburg) stosuje się nadal mapę podstawową z zaznaczeniem granic państwowych Niemiec z okresu międzywojennego (1937 r.). Autorka wykazuje także, iż mimo starań, nie zdołano zatrzeć rysujących się odrębności kulturowych obszarów położonych na wschód od Odry. Zespół kartogramów, jakie przeanalizowane zostały w omawianej pracy, obejmuje 221 map tematycznych.

Podjęte kwestie pogranicza etnicznego rozpatrywane są na dwóch płaszczyznach. Jedna obejmuje problematykę ogólną — wyjaśnienie i uściślenie pojęć „granica” i „pogranicze” w różnych kontekstach: geograficznym, politycznym, językowym i etnicznym, oraz zagadnienia założeń metodycznych i metodologicznych. Druga płaszczyzna, to analiza konkretnych cech pogranicza polsko-niemieckiego i próba rekonstrukcji etnograficznej tegoż pogranicza.

W rozdziale pierwszym przedstawione zostały ustalenia związku znaczeniowego określeń „granica” — „pogranicze” oraz zmiany, jakim podlegały w różnych okresach zjawiska, które pojęcia te oznaczały. W dalszej części uwaga zwrócona została na określenie tych czynników, które warunkowały proces kształtowania się granicy. Autorka omawia rolę terytorium narodowego, kryterium językowego, wyznaniowego, kwestię świadomości odrębności narodowej, kryterium odrębności narodowej, uwzględniającej istniejące w nauce różnice poglądów co do poszczególnych kwestii.

W dalszej części przedstawiony został rozwój zainteresowań problematyką pogranicza w badaniach etnograficznych. Z. Staszczak ustala dwa typy pogranicza. Pierwszy, to taki, w którym strefowość jest pośrednim rezultatem tego, że zasięgi poszczególnych analizowanych zjawisk mają przebieg podobny, ale nie identyczny, określony został jako „pośrednio strefowy”. Typ drugi stanowią pogranicza, tworzące kontrasty wyrażające różnice obszarów wchodzących w kontakt, są to strefy większego lub mniejszego nasycenia elementami dwóch kultur. Dalej Z. Staszczak przyjmuje, opierając się na dotychczasowych ustaleniach dotyczących teorii narodu — że strukturalne ujęcie subiektywnych i obiektywnych elementów kultury uznaje można za najpewniejszy sposób badania pograniczy w kontekście długotrwałych stosunków równorzędności między dwoma grupami etnicznymi. Natomiast rekonstrukcja pogranicza na podstawie obiektywnych cech kultury jest najbardziej odpowiednia w badaniach rewindykacji stanu posiadania grupy etnicznej, podlegającej długotrwałej presji innej grupy. Równie ważną jest kwestia wyznaczania momentu granicznego, wyznacznikiem winna być konfrontacja wielu różnych, istotnych dla danego zjawiska kryteriów.

W rozdziale trzecim przedstawiona została analiza cech pogranicza polsko-niemieckiego na podstawie określonych źródeł etnograficznych. Ujęto w niej następujące zespoły: zwyczajów rodzinnych (narodzinowych, weselnych, pogrzebowych), zwyczajów związanych z rokiem kalendarzowym i rolniczym rokiem obrzędowym, niektórych wierzeń i wybranych elementów kultury materialnej. W celu podsumowania przedstawionych wyników analizy poszczególnych faktów kulturowych, autorka sporządziła zbiorczą mapę powierzchniową. Mapa taka umożliwia wskazanie obszarów szczególnie nasyconych tradycjami o nawiązaniach polskich i słowiańskich. Przy jej sporządzeniu Z. Staszczak przyjmuje zasadę warstwic ze względu na kryterium ilościowe, a nie morfologiczne. Pojmując kulturę jako strukturę ze względu na funkcjo-

nalne powiązanie elementów, a także jako pewien typ proporcji ilościowych występujących zjawisk, należy wskazać, że istotne znaczenie ma występowanie jak największej ilości faktów kulturowych związanych z określonym zapleczem etnograficznym. Takiego zagęszczenia elementów nie można stwierdzić poprzez badanie zbieżności linearnie wyznaczonych zasięgów zjawisk, bowiem ujęcie takie traktuje pogranicze jako granicę, a nie strefę. Przyjęte założenia umożliwiły wykazanie istnienia strefy wykazującej różnicę między tradycyjną polską a niemiecką kulturą ludową oraz istnienie w obrębie tej strefy obszarów szczególnie nasyconych tradycjami polskimi. Tego typu mapa jest próbą rekonstrukcji dynamiki kultury nie poprzez ustalenie chronologii, czy poprzez typologiczne odtwarzanie ewolucji, lecz przez stwierdzenie ilościowego nawarstwienia zjawisk. Autorka wysuwa także postulat takiego samego badania pogranicza z punktu widzenia drugiej strony.

W zakończeniu podane zostały wnioski generalne dotyczące kwestii wyznaczania pogranicza etnicznego i roli źródeł etnograficznych jako istotnego, choć pomocniczego wskaźnika w jego określaniu. Omawianą pozycję, z uwagi na odmienność podejścia i źródeł, polecić można wszystkim zainteresowanym problematyką pogranicza niemiecko-polskiego.

Andrzej Brencz

